

policy, administration, and institutions. – Malden, 2004. – Vol. 17. – № 2. – P. 90. **8.** Соловьев А.И. Политический дискурс медиакратий: проблемы информационной эпохи / А.И. Соловьев // Политические исследования. – 2004. – № 2. – С.126. **9.** Емельяненко Е.М. Цит. работа. – С. 80. **10.** В КНДР продают планшетник с гостелевидением вместо интернета [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/mobile/2013/08/12/923175.html> **11.** Сморгун Л.В. От электронного государства к электронному правлению: смена парадигмы / Л.В. Сморгун // Политическая наука. – 2007. – № 4. – С. 38. **12.** Голычев А.В. Электронная демократия как фактор повышения политического участия граждан современной России: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. полит. наук / А.А.Голычев. – М., 2006. – С. 6. **13.** Недбай В.В. Социально-политические последствия развития информационного общества: дис. ... канд. полит. наук / Недбай В.В. – О., 2004. – С. 319 – 320. **14.** Интерв'ю Голови державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України газеті «Урядовий кур'єр» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://ogp.gov.ua/about/> **15.** Лившиц В. Тенденции развития электронной демократии / В. Лившиц [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.proza.ru/2009/03/07/182>. **16.** Голычев А.В. Цит работа. – С. 7.

УДК 323.39

Т. С. ТАРАН

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКОВОЇ ДУМКИ

Проведено узагальнюючий історіографічний огляд вивчення аспектів соціального капіталу вітчизняними науковцями. Обґрунтовано доцільність вивчення модернізаційного потенціалу соціального капіталу, як інструменту владних еліт для провадження реформ у суспільстві.

Ключові слова: соціальний капітал, узагальнюючий історіографічний огляд, інструмент владних еліт, модернізаційний потенціал соціального капіталу.

Taran T.S. Social capital: the development of domestic science

Проведен обобщенный историографический обзор изучения аспектов социального капитала украинскими учеными. Обоснована целесообразность изучения модернизационного потенциала социального капитала, как инструмента властных элит для осуществления реформ в обществе.

Ключевые слова: социальный капитал, обобщающий историографический обзор, инструмент властных элит, модернизационный потенциал социального капитала.

Taran Tetyana. Social capital: the development of domestic science

The generalization of the historiographical review examining aspects of social capital by Ukrainian scientists. The expediency of studying modernization potential of social capital as a tool of power elites to implement reforms in the society.

Key words: social capital, summarizing historiographical review, a tool of power elites, modernization potential of social capital.

Особливістю процесу розбудови української державності на сучасному етапі є те, що він відбувається в умовах масштабної світової кризи цінностей і відсутності домінуючої концепції політичної влади. Процес пошуку відповіді на виклики сучасності на Україні ускладнюється та актуалізується особливостями дер-

жавотворчого процесу, що протікає в умовах гострої політичної боротьби. Експлуатація регіональних відмінностей, аж до їх протиставлення, корупція у політичних інститутах, популізм та «фасадна» демократія – все це призводить до зменшення стабільності політичної влади і, як наслідок, до девальвації політичної системи у цілому. Тому сьогодні, як ніколи, зростає проблема соціального капіталу, як суспільної бази та основи легітимності влади.

Вивчення феномену соціального капіталу у світі, обумовлене пошуком стабілізуючих механізмів суспільства на тлі наскрізного впливу глобалізаційних процесів на суспільство, які призводять до послаблення, «розмивання» принципу національного суверенітету влади. Таким чином, функціонування держави України як єдиного організму з міцними, і водночас еластичними міжособовими та міжгруповими зв'язками, заснованими на спільних цінностях та довірі, є необхідною умовою успішного існування у глобальному світі.

Аналіз опрацювання соціального капіталу в вітчизняній науці передбачає визначення соціального капіталу. У межах даної роботи, ми будемо розглядати соціальний капітал як усвідомлену необхідність узгоджених дій, засновану на розумінні взаємозалежності груп у суспільстві. Такі спільні дії формують і відтворюють структуру суспільного простору, генерують об'єднуючі цінності, актуалізують групи впливу, політичні центри, як у межах певної спільноти, так і у масштабах держави.

Вітчизняні науковці долучилися до вивчення проблематики соціального капіталу наприкінці ХХ ст. Проте було би невірно стверджувати, що тематика соціального капіталу в окремих його аспектах, зовсім незнайома українським фахівцям.

Своєрідним суспільним «бекграундом», на тлі якого відбувається опрацювання різних аспектів соціального капіталу є, на нашу думку, базові культурно-цивілізаційні цінності, які сформувалися під впливом християнського світогляду. Значний внесок у розробку поглядів на сутність та витоки суспільної солідарності, довіри, настановних принципів, основ спільної діяльності, що базуються на розвитку ідей Священного Писання та Священного Передання належить християнським мислителям.

Найперше потрібно зазначити, що Церква усвідомлює себе як об'єднання усіх віруючих у Христа, незалежно від статі, расової належності, віку, нації, мови, соціального чи матеріального становища. Церква є тілом Христовим, тобто єдність віруючих розуміється як більш глибока, «тотальна», ніж її розуміє будь-яка світська наукова думка. Необхідною умовою здійснення мети спільного існування є творча співпраця, синергія усіх членів Церкви. Довіра між вірянами, витікає зі спільної мети та єдиного розуміння основ християнської віри.

Церква закликає вірян до участі у суспільному житті, яка повинна бути заснована на принципах християнської моралі. Недопустимим є цуратися суспільного життя. Участь християнина у ній повинна бути заснована на розумінні того, що світ, держава, соціум є об'єктом Божої любові та піклування.

У сфері економіки, також, постулюється модель соціально-орієнтованої економіки. Співпраця, постійна взаємодія, усвідомлення єдності та взаємозалежності усіх акторів економічної діяльності являється необхідною умовою, для досягнення мети – всебічного, «у всій повноті», розкриття та розвитку здібностей людини¹.

Продовжив розвиток ідей солідарності Г.СковородаІ. Він вважав, що спільна діяльність християн повинна бути заснована на «сродності», тобто знанні свого покликання, дарунків, які допомагають вести християнський спосіб життя у постійному служінні людям.

Початок ХХ ст. дав нові стимули до розвитку суспільних наук. Основи теорії соціального капіталу виклав автор теорії соціально-економічних криз український економіст М. Туган-Барановський³. Він стверджував, що конкуренція і кооперація є двома основними взаємодоповнюючими процесами ринкової економіки. Кооперацію науковець розглядає як універсальне явище, притаманне різним етапам історичного розвитку людства. Розглядав кооперативний рух як зразок організації суспільства вільних людей, проте обов'язковою умовою науковець вважає етичний ідеал вільної спільноти. Ці ідеї на сьогодні тісно пов'язані з економічним аспектом вивчення соціального капіталу суспільства.

П.Сорокін⁴ вивчав форми суспільної взаємодії, що послугуються стабільності суспільств. Визначав структуру зв'язків тогочасного суспільства, як поліхотомічні, багатовимірні, варіативні. Ступінь відкритості суспільства визначав за рівнем свободи соціальних переміщень у напрямку підвищення соціального статусу. Певна структура суспільства та соціальна мобільність його акторів, розглядалася науковцем як результат свідомої політики правлячих еліт.

Після революції 1917 року, соціологічні погляди у Радянському Союзі розвивалися у парадигмі класової боротьби та солідарності на основі спільного володіння засобами виробництва. Існував робочий клас-гегемон та селянство, що протиставлялися власникам капіталу у західному буржуазному суспільстві. Соціальна солідарність гуртувалася навколо ідей класиків «марксизму», працях В.Леніна, пізніше – програмних документах Комуністичної партії. Методологічною основою слугував діалектичний матеріалізм, історизм, парадигма класової боротьби, трудовій теорії вартості класичної політекономії та постулат про рівність усіх націй у державі. Такий підхід примітизував та гальмував розвиток суспільних наук, та не дозволяв вивчати суспільство у всій повноті та складності протікання його процесів. Проте, було би помилкою стверджувати, що окремі складові соціального капіталу не опрацьовувалися науковцями Радянського союзу. Предметом наукової рефлексії були: радянська родина, трудовий колектив, клас, моральні цінності (моральний кодекс будівника комунізму), суспільні відносини у розрізі класової боротьби, трудові відносини, професійні союзи. Соціалізація людини, а отже і накопичення стійких соціальних зв'язків, вивчалися по схемі: родина - дитячі навчальні колективи - інститут – трудовий колектив.

Після здобуття незалежності в Україні, вчені отримали свободу наукової рефлексії, що значно збагатило як науковий інструментарій, так і змістовну частину досліджень. Синкретичність феномену соціального капіталу обумовило необхідність вивчення різних аспектів та формування різних підходів до вивчення явища. Тому у вітчизняних науковців широко побутує міждисциплінарний характер досліджень. Так, соціологи досліджують культурологічний та економічний аспекти соціального капіталу, фахівці з державного управління переймаються впливом останнього на громадянське суспільство, економісти проводять аксіологічний аналіз та таке ін.

Онтологічний аспект, теоретико-методологічні підходи до вивчення соціального капіталу та їх типологію, визначення одиниць вимірювання, інструментарій вимірювання мережевої структури, зміст поняття, генезу вивчали А. Бова, А. Колодій, В. Степаненко, М. Лесечко, М.Чемерис, О.Убейволк, О. Демків. А. Бова⁵, наприклад, досліджуючи питання вивчення соціального капіталу у працях закордонних науковців, акцентує увагу на взаємозв'язку ступеню довіри у суспільстві та стабільністю довготривалого розвитку у суспільстві. Науковець поділяє думку про можливість соціального капіталу відігравати як позитивну, так і негативну роль у суспільстві. Об'єднання егалітарні, закриті, створені задля обмеження вільного доступу до групи нових членів, об'єднання, що зосереджені на задово-

ленні групових інтересів за рахунок, чи всупереч інтересам суспільства у цілому будуть сприяти не структуризації, а секуляризації суспільства, дисбалансу та дисгармонійному розвитку. Також проблемам формування соціального капіталу у трансформаційному суспільстві, кризовим явищам у процесі формування соціального капіталу присвячували свої роботи Н. Степула, І. Комраницький, З. Галушка.

Державно-управлінський аспект механізмів формування соціального капіталу вивчали І. Козак та О. Сидорчук, К. Козлов. Вони акцентують увагу на проблемах визначення одиниць вимірювання, форм та каналів впливу соціального капіталу на виробництво суспільних благ, які ще знаходяться у стадії розробки. О. Сидорчук та І. Козак⁶ стверджують, що на сучасному етапі розвитку людства основою для формування соціального капіталу є взаємодія індивідів, сім'ї, громадських організацій, виробничих об'єднань, органів влади тощо. Оскільки соціальний капітал продукують усі відомі форми організацій та усі види взаємодій, можна говорити про об'єднувальну функцію соціального капіталу, що дозволяє функціонувати суспільству, як єдиному організму у динамічній рівновазі. О. Кіреєва розглядала тенденції розвитку теорії соціального капіталу у межах і розрізі ефективності державного управління; В. Єлагін відзначав роль соціального капіталу у процесі розбудови соціальної держави; М. Бондаренко - роль соціального капіталу у підвищенні ефективності взаємозв'язку органів державної влади та громадсько-політичних рухів.

У контексті вивчення аспектів громадянського суспільства, чинників його формування і розвитку, взаємозв'язку з політичною активністю та громадським контролем за органами та інститутами державної влади соціальний капітал вивчали М. Лесечко, А. Чемерис, В. Степаненко, А. Колодій. О. Захарченко досліджував вплив соціального капіталу на якість врядування в сільських громадах; Ю. Савко вивчав взаємозв'язок громадянського суспільства, соціального капіталу та політичної участі; А. Міщенко вивчала довіру як складову процесу легітимації влади в демократичному суспільстві.

Вплив і роль соціального капіталу на економічні процеси, особливості формування його в умовах перехідної економіки вивчали Н. Борецька, Ю. Мішин, Л. Батченко, С. Вовканич, Л. Семів, Н. Стежко. Ю. Зайцев досліджував закономірності та механізми реалізації міжсистемних зв'язків у процесі соціалізації економіки, значення соціального капіталу для соціальної конкуренції. В. Кузьменко, А. Кузьміна досліджували роль соціального капіталу у виробництві інтелектуального капіталу і вплив останнього на кооперацію в інноваційних галузях різних країн. О. Новікова, О. Амоша, В. Антонюк розглядали соціальний капітал та соціальну відповідальність як чинники забезпечення сталого розвитку, М. Горжанкіна вивчала політекономічний аспект соціального капіталу в умовах трансформації економічної системи.

Головну увагу Р. Гоч⁷ приділяв значенню довіри, як ціннісного аспекту, а також дослідженню досвіду забезпечення останньої в економічних відносинах. Науковець здійснив кросс-огляд міжнародного досвіду вивчення довіри, як складової соціального капіталу у рамках економічної соціології. Розглянув взаємозв'язки довіри і контролю, довіри та ризиків у економічних відносинах, довіри та взаємності у соціальному обміні. Заслуговує уваги встановлена дослідником залежність рівня готовності до співпраці груп із культурними відмінностями. Так учасники індивідуально-орієнтованих груп більш схильні до взаємодії непрямого обміну у середині своєї групи, тоді як учасники колективно-орієнтованих з однаковою готовністю взаємодіють як у межах групи, так і серед незнайомих.

Серед українських соціологів, вивченням довіри, складової соціального капіталу, займалися такі дослідники, як С. Макеєв, І. Мартинюк, Н. Соболева,

І. Бекешкіна, Н. Погоріла, Т. Петрушина, Е Гугнін, В Чепак та ін. Вітчизняні науковці довіру трактували як один із показників політичного успіху, як показник морально-психологічного стану суспільства. Соціальний капітал розглядала як інтегративний чинник стабільності суспільства Т. Стеценко; корпоративний соціальний капітал установ банківської системи став предметом дослідження М. Широкової; І. Семків переймалася дослідженням соціального капіталу студентської молоді, визначаючи його, як чинник громадянської активності. Н.Бобро вивчала значення соціального капіталу для професійної соціалізації правоохоронців.

Культурологічний погляд на ціннісний аспект, витоки соціального капіталу досліджували М.Костомаров, Д.Чижевський, О. Кульчицький, М. Шлемкевич, В. Янів. У наш час продовжили напрацювання Н. Бусова О. Киричук, О. Донченко, Л. Орбан, В. Москалець.

На нашу думку ідентифікація соціального капіталу серед інших різновидів капіталу (економічного, людського, інтелектуального), встановлення причинно-наслідкового зв'язку між соціальним капіталом і суспільним розвитком дозволяє сформулювати адекватні пріоритети в управлінні соціально-економічним розвитком країни у цілому, її регіонів, підприємств та організацій і, як наслідок, розширити соціальну базу легітимності політичної системи.

На сьогодні у експертному середовищі побутує думка, що влада дедалі більше втрачає зв'язок із суспільством, а як наслідок й ініціативу щодо вироблення суспільно-значущих смислів-символів. З цих причин влада поступово перетворюється у «самоцінність», стає відокремленою, обмеженою певним «полем політики». Таким чином, політична сфера суспільства автономізується, і все меншою мірою є виразником волі громадянського суспільства, не сприяє історичному поступу прогресу, а виступає як самоцінне «виробництво влади».

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології сприяють з одного боку відкритості суспільств і обміну культурно-політичними символами, з іншого – призводять до змішування, дисперсії політичного поля, зміщення центрів влади та непередбачуваності політичних процесів. Ці процеси призводять до руйнації структури та механізмів узгодження інтересів акторів політичного процесу. Зрештою відбувається певна «віртуалізація» політичного поля.

Результати численних соціологічних досліджень⁸ щодо оцінки соціальної капіталізації суспільних інститутів, основу якої становлять показники довіри до них із боку населення, свідчать, що найвищий рівень капіталізації зосереджений в інституті сім'ї (близьких родичів та друзів). Потім – інститути соціально-трудо-вих відносин, освіти, церкви, громадських об'єднань, державних соціальних служб. Мінімальний рівень капіталізації спостерігається в інститутах влади (вищих та місцевих органах влади), безпеки (міліції, судах). Отже, соціальний капітал в Україні формується природним шляхом «знизу – вгору», проте міцні горизонтальні мережі переважно сконцентровані у вузькому просторі родинних, дружніх зв'язків, а також трудових відносин виробничого рівня, що вказує на певну гомогенність та закритість (ексклюзивність) соціальних груп і мереж, відсутність цілісності соціального простору в умовах нестабільності.

Завершуючи огляд опрацювання концепту соціального капіталу, можна констатувати, що наразі у вітчизняній науці накопичений певний досвід дослідження аспектів соціального капіталу. Виходячи з викладених точок зору на сутність соціального капіталу, автори пропонують розглядати його у двох аспектах - як ресурс і як інституційне середовище. Проте усталеного погляду на теорію соціального капіталу, його суть, структуру, особливості та трансформаційний потенціал як чинника модернізації політичної системи України наразі немає. Актуальність дослідження політологічних аспектів феномену соціального капіталу суттєво зро-

стає в умовах посилення глобалізаційних процесів, які детермінують нове осмислення сутності політичної влади, її витоків, функцій та інструментів, а головне, способів її легітимізації.

У зв'язку з цим, на нашу думку, доцільно:

- дослідити структуру соціального капіталу українського суспільства та визначити місце і роль у ній політичної складової;
- визначити та проаналізувати основні етапи еволюції соціального капіталу та його впливу на формування української нації;
- встановити особливості сучасного стану соціального капіталу в контексті співвідношення продуктивної, деструктивної та репродуктивної складових;
- визначити та проаналізувати роль і основні напрями впливу соціального капіталу на політичну модернізацію України (зміна еліт, зворотній зв'язок влади і суспільства, подолання відчуження громадян від політичного життя і забезпечення їх групової та індивідуальної участі в ньому, вдосконалення нормативної і ціннісної систем суспільства і т. ін.)

1. *Основы социальной концепции Русской Православной Церкви IV. Христианская этика и светское право.* – Москва, Архиерейский Собор 13-16 августа 2000 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>. 2. «Сродна» праця як основний принцип розвитку творчої особистості: педагогічна спадщина Григорія Сковороди // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип.16. – К.: Укр. центр дух. культури, 2000. – С.71-89. 3. *Туган-Барановский М.И.* Социальные основы кооперации / Туган-Барановский М.И. – М.: Экономика, 1989. 4. *Сорокин П.А.* Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин // Общая социология. – М., 1992. – С. 31. 5. *Бова А.* Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного / А. Бова // Економічний часопис XXI. – 2003. 6. *Сидорчук О.Г.* Особливості формування та перспективи відродження соціального капіталу / О.Г. Сидорчук, І.І. Казак // Ефективність державного управління: зб. наук. праць: ЛРІДУ НАДУ. – 2008. – Вип. 16/17. – С. 377-388 с. 7. *Гоч Р.М.* Міжнародний досвід дослідження довіри в економічних відносинах / Гоч Р.М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlnu_sociology/2010_04/Noch.pdf 8. *Українське суспільство 1992 - 2010. Соціологічний моніторинг* / [за ред. д.е.н. В.М.Ворони, д.соц.н. М.О.Шульги]. – К.: ІС НАНУ, 2010. –636 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/institute/smonit_2010.pdf

УДК 323.2

А. О. ЛУЧИК

АНАЛІТИЧНІ ЦЕНТРИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

Розкриваються аспекти діяльності аналітичних центрів в процесі демократичної трансформації України. Проаналізовано генезис аналітичних центрів, продовжено періодизацію розвитку взаємовідносин держави та українських аналітичних центрів, запропоновано експертами Центру Разумкова. Також в статті визначено передумови появи недержавних аналітичних центрів в процесі демократичної трансформації України.

Ключові слова: аналітичні центри, генезис, демократія, трансформація.

© ЛУЧИК Андрій Олегович – аспірант кафедри політології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки